

Ensimmäinen suomen kielen väitös Oulussa

HILKKA-LIISA MATIHALDI *Nykysuomen modukset I: kvalitatiivinen analyysi*. Acta Universitatis Ouluensis Series B Humaniora No. 7, Philologica No. 2. Oulu 1979. 241 s.

Oulun yliopiston suomen ja saamen laitoksen aloittaessa 13. lukuvuottaan sen suojista valmistui ensimmäinen väitöskirja, semanttinen tutkielma nykysuomen modaalisuudesta. Tutkimus liikkuu alueella, johon teoreettisen kielitieteen painopiste on ollut siirtymässä uudella tavalla 1970-luvulla. Sekä perinnäisessä lauseopissa että monissa uudemmissakin lauseopin teorioissa ja kielioppimalleissa on joko epäsuorasti tai suoraan keskitytty vailla modaalisuutta olevien väitelauseiden kuvaamiseen, ja muut lausetyypit on sivuutettu joko mainintana taikka joka tapauksessa toisarvoisina sivuseikkoina. Poikkeamat väitelauseesta tulevat esiin eri muotokategorioita, esimerkiksi pronomineja, verbintaivutusta taikka liitepartikkeleita tarkasteltaessa. Selvänä poikkeuksena uudempien kielioppimallien joukossa kannattaa mainita englantilaisen M. A. K. Hallidayn systeemikielioppi, jossa (1960-luvulta alkaen) modaalisuus on ollut mukana yhtenä kolmesta perusjärjestelmästä.

Kielifilosofian puolella on niin ikään viime aikoihin saakka keskitytty pelkkien väitelauseiden merkityksen selvitteli-

seen tutkimalla niiden ilmaisemien propositionien totuusehtoja: vain väitelauseiden on katsottu ilmaisevan propositionia, joiden totuus taikka epätotuus voidaan täsmällisesti määrittää. Muilla lausetyypeillä kuten käsky-, kysymys- tai huudahduslauseilla ei ensisijaisesti ole toden tai epätoden proposition ilmaisemisen tehtävää, vaan esimerkiksi kuulijaan vaikuttaminen taikka jonkin puhujalle epäselvän asian tiedusteleminen — tähän ei totuusehtokoneisto kuvauskeinona sovellu. Viime aikoina ovat kielen käytöstä kiinnostuneet pragmaattiset kielifilosofit laajentaneet tutkimuksen kenttää, ja suuri joukko filosofisen pragmatiikan käsitteitä ja näkemyksiä on siirtynyt kielitiedettä hedelmöittämään. Tällaisia ovat puheakti(teoria), presupposition ja implikaation käsitteet, samoin modaalilogiikan semanttiset erittelyt.

Matihaldin teos on pikemminkin semanttinen kuin lauseopillinen — raja tosin ei ole selvä, kuten jäljempää näkyy —, joten se on rakentunut etupäässä pragmaattisten käsitteiden varaan. Teoksen pyrkimyksenä on luoda yleiskuva modaalisuuden ilmaisemisesta nykysuomesa. Niinpä tarkastelussa ovat mukana paitsi perinteellisesti modukseksi nimetty morfologinen verbimodus myös ns. syntaktinen modus eli lausetyypit sekä myös se modaalisuus, joka ilmaistaan modaalisten verbien kuten *voi* ja *täytyy* avulla. Kunnianhimoisena tavoitteena tekijällä on ollut osoittaa, millaisissa vuorovaikutus- ja komplementaarisuussuhteissa nämä kolme ilmiöryhmää keske-

nään ovat. Tällainen asetelma on meikäläisessä fennistiikassa uusi ja ansaitsee jo yrityksenäkin kiitosmaininnan. Teoksen nimi — modukset — kielinee vielä työn alkuperästä. Tietävästi tekijällä on varhemmin ollut suunnitteilla yksinomaan morfologisiin moduksiin rajoittuva tutkimus.

Teoksen uudisraivausluonteen vuoksi on hyväksyttävää, että noin viidennes sivumäärästä on käytetty ulkomaisten modustutkimusten ja niiden käyttämien käsitteiden esittelyyn. Koska esitys on hyvin tiivistä, ei lukijalle ehkä muodostu sen pohjalta aivan selvää kuvaa sellaisten keskeisten käsitteiden kuin puhefunktio, puheakti ja puhetapahtuma keskinäisestä erosta; Gricen keskustelun maksiimit on myös esitetty sangen kryptisesti. Väitöskirja ei toki ole mikään oppikirja, mutta havainnollisuus olisi silti palvellut hyvää asiaa. Etenkin faktiivien esittely s. 42 kärsii esimerkkien puutteesta. Kirjoittajan oma kanta ei myöskään aina käy riittävän selvästi ilmi. Joskus lähdettä seurataan liian orjallisesti, niin että lukija vasta alkuperäisteoksesta lähtien ymmärtää sitaatin merkityksen. Näin on käynyt Irena Bellertin artikkelille modaalisista adverbeista (esim. s. 83 ja 113).

Tutkimusaineistona on käytetty Oulun yliopiston suomen ja saamen kielen laitoksen tietokoneitse käsiteltyä nykysuomen materiaalia. Tekijä on itsekin havainnut tämän aineiston puutteet modaalisuuden tutkimisen kannalta: puhekielenä olisi paljon enemmän modaalisuutta (aidoissa dialogeissa); myös kooditustapa ei mahdollista kaikkien modaalisten ilmausten poimimista, joita aineistossa olisi. Tekijä on täydentänyt aineistoa mm. itse keksityillä lauseilla, muista kielitieteellisistä teoksista löydettyillä esimerkeillä sekä syntaktisilla testeillä (näitä s. 62, 63, 66 ja 73). Itse keksityt esimerkit eivät ole aina onnistuneita (s. 28). Mutta vakavin huomautus aineiston suhteen on esitettävä siltä kannalta, että kun aineistossa on satunut olemaan vain yhdentyyppisiä huudahduslauseita (vrt. s. 182), ovat modus-

analyysin ulkopuolelle jääneet sellaiset aivan tavalliset huudahduslauseet kuin *Onpa sinulla kaunis ääni!* tai *Tuossapa ihana pusero!* Tekijä itse huomauttaa (s. 175) aineiston puutteista kysymyslauseissa. Onkin silmään pistävää, että toissijaisista kysymyksistä puuttuu varsin tavallinen tyyppi *Saanhan mennä ulos?* samoin kuin muut partikkeleilla toissijaisesti kysyviksi tehtävät rakenteet kuten *Tulette siis mukamme?* Tällaiset aukot ovat valitettavia, kun kyseessä on »kvalitatiivinen kartoitus» eikä tietyn aineiston kuvaaminen.

Varsinainen modusanalyysi on jakautunut kolmeen pääjaksoon, nimittäin »esittäviin lauseisiin» (luku 5), »ohjaileviin lauseisiin» (luku 6) ja »ilmaiseviin lauseisiin» (luku 7). Ohjailevien lauseiden alaryhminä käsitellään käskyt ja kysymykset, ilmaisevien alaryhminä huudahdukset ja toivomukset. Näitä jaotellaan sitten edelleen ensi- ja toissijaisiin sen mukaan, vastaako lauseen rakenne sen funktiota. Niinpä ilmaus *Tule tänne!* on ensisijainen käsky, mutta *Tulisitko tänne* on toissijainen käsky eli kysymyslause muussa kuin kysyvässä funktiossa. Tämä jaottelu on havainnollinen. Se periaatteellinen huomautus, joka tästä on kuitenkin esitettävä, koskee teoksen lähtökohtaa: sehän on pragmaattinen eikä syntaktinen (vrt. s. 14). Jos lähtökohta on pragmaattis-funktionaalinen, sen täytyisi näkyä pääjaottelusta siten, että perusyksiköt olisivat *l a u s u m i a*, eivät lauseita. Lausuman ilmiänsä voi olla paitsi ehjä lause myös elliptinen ilmaus, fraasi taikka idiom: lausuma on siis syntaktisesti avoin, toisin kuin lausetyyppi. Tämä valitettava virhe toistuu paitsi lukujen otsikoissa myös käsitteiden esittelyssä s. 29, oikeastaan jo s. 21. Koska s. 36 kuitenkin esitetään aivan oikein, että lausumaa edustaa syntaksin tasolla »epätäydellinen lause, yksinkertainen tai useammasta lauseesta koostuva lause taikka tekstin katkelma», virhe lienee jäänyt jäljelle työn aikaisemmasta vaiheesta.

Kiitettävää⁴ on teoksessa syntaktisen ja morfologisen moduksen erottaminen toi-

sistaan. Imperatiivi on sikäli näiden kahden moduslajin yhtymäkohta, että se ilmenee paitsi verbin muodosta myös lauseen syntaktisesta rakenteesta (verbialkuinen, subjektiton). Tämä käy kyllä Matihaldin teoksestakin ilmi, mutta esim. sivun 133 huomautus, että »imperatiivi eroaa muista moduksista siten, että se tuo esille sekä puhujan että puhuteltavan», pitää imperatiivia vain morfologisena moduksena eikä ota huomioon sen kaksikasvoisuutta. Syntaktisena moduksena imperatiivi on täysin rinnastettavissa deklaraatiiviin ja interrogatiiviin, joiden merkityksen kuvaamisessa on otettava huomioon myös puhuteltava.

Modaalilogiikoista peräisin olevat episteemisen mahdollisuuden ja välttämättömyyden sekä deonttisen luvan ja velvollisuuden käsitteet ovat teoksessa hyödyllisessä käytössä: käy mm. ilmi, että potentiaalinen merkitys on aina episteeminen ja että deonttisen modaaliverbin sisältämää lausumaa voidaan pitää imperatiivin pitemmälle kehittyneenä parafrasina.

Potentiaalinen käsittely on pääpiirteisään oikeaan osunut — sitä käsitellään yhtenä »arvelevan väitteen» lajina. Askarruttamaan jäi toistuva väite (s. 93 ja 110), että potentiaali olisi suomesta katoamassa. Nykysuomessa potentiaali on vain harvoissa tyyllilajeissa käytettävä episteemisen modaalisuuden ilmaisin; onko se joskus ollut suhteellisesti yleisempi kuin muut keinot, jää osoittamatta. Koska kielien varhaisemmista vaiheista ei ole säilynyt vastaavaa tyylien kirjoja, lienee asiaa vaikea kielihistoriallisesti ratkaistakaan.

Konditionaalina Matihaldi käsittelee nimen »todenvastainen toteamus» alla. Hänen mukaansa Penttilän mainitsemat 19 konditionaalien merkitystä ovat palautettavissa tähän perusmerkitykseen ynnä kulloisenkin lauseen perusmerkityksen ja kielellisen kontekstin tuomaan merkityslisään. Tämä selitys tuntuu uskottavalta, vaikka »todenvastaisen» nimitys ei olekaan aivan osuva. Samoin tekijä aivan oikein toteaa, että ehdollisuuden merkitys ei sisälly *-isi*-aineksen merkitykseen vaan

jos-lauseeseen, jossa se usein esiintyy (s. 68), joten eräissä vanhoissa kieliopissa käytetty »ehtotavan» käsite on epätarkka. Jaksoon s. 68—71, jossa käsitellään todenvastaisuuden ja kiellon suhdetta, on jäänyt muutama valitettava väärinkäsitys. Tekijä esittää, että lauseilla on sama konventionaalinen implikaatio kuin pragmaattinen presuppositiokin. Tämä johtuu siitä, että nämä kaksi termiä ovat jokseenkin toistensa synonyymejä! Kun tarkastellaan irrallisen lauseen *Matti olisi mennyt kotiin* implikaatioita, voidaan kyllä sanoa, että se implikoi lausetta *Matti ei mennyt kotiin*. Konditionaaliväite esiintyy kuitenkin tavallisesti sellaisen virkkeen osana, jonka toisena jäsenenä on joko *jos*-lause tai *vaikka*-lause. Näistä viime kädessä riippuu, mitä päälause implikoi. Lause *Matti olisi mennyt kotiin, jos hänellä olisi ollut rahaa* implikoi, että Matti ei mennyt kotiin, kun taas ilmaus *Matti olisi mennyt kotiin, vaikka olisit ollutkin siellä* implikoi, että Matti meni kotiin. Vastaavasti käy kielteisissä ilmauksissa. Tätä taustaa vasten ei voida päätellä kuten tekijä s. 69, että »edellytetty merkitys jää kiellon ulkopuolelle», tai s. 71, että »*jos* jää *-isi*:n ulkopuolelle». Olisi edelleen ollut hyvä, jos tekijä olisi hieman laveammin kommentoinut sivun 74 esimerkkilauseita, sillä sellaista tapausta kuin *kello on tarpeen, jotta saataisiin hyöty*, taikka *he pelasivat palloa, jotta hän olisi kuivunut nopeammin* ei lukija osaa oikein tulkita vain »todenvastaisen» käsitteeseen nojautumalla.

Toissijaista käskyä käsittelevä jakso s. 137—149 on hyvä. Siitä on mm. nähtävissä, miten yleistä on passiivin preesensmuodon + liitepartikkelin *-pA* käyttäminen käskynä (*lähdetäänpä*). Tätä voidaan ehkä nykysuomessa pitää lähes samassa määrin käskymuodoksi konventionaalistuneena kuin aitoa imperatiiviakin. Yhtä pitkälle konventionaalistunut ei ole yksikön 2. persoonan käyttö käskynä — se selittyy viime kädessä leksikaalisesta sisällöstä käsin (vrt. *Sinä menet nyt ja Otat nyt tärkeän askelen elämässäsi, lapseni*). Juuri toissijaisten käskyjen kohdalla havaitsee

intonaation keskeisyyden eroteltaessa niitä aidoista toteamuksista. Jatkotutkimuksen olisikin ennen muuta selvítettävä intonaation käyttöä lausumien merkityksiä erottavana tekijänä (tämä koskee myös huudahdusten ja toivomusten erottelua).

Luvussa 7 käsitellään ilmaisevia lauseita (po. lausumia). Huomiota kiinnittää, että kaikissa esimerkeissä huudahdukset ilmaisevat vain hämmästelyä, ihmetystä ja ihastelua. Voimme havaita, että nimityksestä huolimatta Matihaldi käsittelee aivan muuta asiaa kuin pragmaattiselta pohjalta lähtevä Searle, jonka ilmaiseviin lausumiin sisältyvät anteeksipyyntöt, kiitokset, onnittelut, lohdutukset, valittelut ja tervetulon toivotukset. Matihaldi on siis pikemminkin lähtenyt syntaktis-pragmaattisesta kuin puhtaasti pragmaattisesta ajatuksesta: syntaktisesti vähemmän kiinnostavat idiomit ja kiteytymät ovat jääneet käsitellyn ulkopuolelle.

Teoksessa on yksitoista kuviota, joiden avulla tekijä pyrkii kiteyttämään analyysinsä kokonaisuuksiksi ja jäsentämään varsin mutkikasta tutkimusaluettaan. Antoisimpia ovat tässä suhteessa yritys kartoittaa puhetaapahtumassa lauseen muotoutumiseen vaikuttavat tekijät (s. 49), arvelamisen ilmaisimet eräänlaisena skaalana (s. 119) ja väittämiseen liittyvien modaliitteiden väliset suhteet (s. 206). Suppeat taulukoinnit (esim. s. 201) ja diagrammit saattavat kuitenkin antaa lukijalle sen käsityksen, että modaalisuuden merkitykset olisivat diskreettejä eli selvästi eri kategorioiksi jaettavia ja että kontekstista riippumatta merkitykset voitaisiin nimetä irrallisista rakenteista. Itse tekstissä korostetaan kontekstin tärkeyttä ja merkitysvivahteita. Tiivistelmät lyövät siis tavallaan tekstiä korvalle. Kuvioilla on myös taipumus tehdä siinä esitetyistä kategorioista keskenään samanarvoisia, aivan kuten perinnäisen kieliopin morfologinen paradigma voi antaa sen vaikutelman, että kaikki paradigman muodot olisivat keskenään yhtä käyttökelpoisia ja eläviä.

Teoksen kokonaisrakenne on muuten hyvä paitsi sikäli, että luvut 3 ja 4 ovat

kumpikin vain parin sivun mittaisia ja olisivat sopineet paremmin sijoitettaviksi luvun 5 alkuun. Luvun 3 otsikko »Merkitysainesten kieliopillistuminen tunnusmerkeiksi» lupaa tosin enemmän, ja lukija onkin odottanut siitä eräänlaista laajempaa katsausta tunnusmerkkien lajeihin (intonaation lisäksi leksikaalistuminen, morfeemit, syntaktinen kategorioituminen, idiomit). Esimerkkilauseita olisi voinut ryhmitellä yhden numeron alle käytämällä kirjaimia alajaotteluun.

Hilkka-Liisa Matihaldin tutkimus on fennistiikassamme poikkeusilmiö, uudisraivausta. Se onnistuu laajentamaan modaalisuuden tarkastelua mielenkiintoisella tavalla ja avaa monia uusia tutkimusasetelmia. Tekijä on jokseenkin omin päin joutunut omaksumaan varsin huomattavan määrän uudenlaista ajattelua ja käsitteistöä, jonka avulla hän on jäsentänyt tutkimusmateriaalinsa. On toivottavaa, että työ vaikuttaa fennistiseen lauseopin harrastukseen piristävästi. Joiltakin osin uusi käsitteistö on jäänyt kirjoittajalle vielä vain puolittain omaksutuksi, mistä on seurannut eräitä valitettavia heikkouksia. Olisi myös toivonut hieman tarkempaa perinnäisten analyysien (esim. Penttilän) uudelleen jäsentämistä. Aineistoon kirjoittaja on suhtautunut sikäli järkevästi, että saatavilla olevan korpuksen täydentämiseksi on käytetty omia lauseita sekä syntaktisia testejä. Silti osoittautuu, että aineisto on parissa paikoin puutteellista. Työlle olisi ollut eduksi sen rohkeampi täydentäminen, jotta »kartoittava tutkimus» ei olisi joutunut kärsimään aineiston vinoumista. Samalla kun teosta voidaan pitää alueenvaltauksena, on syytä esittää hienoinen pettymys sen vuoksi, että sitä vaivaa viimeistelyn puute, mikä näkyy paino- ja pikkuvirheiden runsaute-
na.

Auli Hakulinen